

Multiculturalismul ca memorie colectivă. Disocieri în jurul Tratatului de la Trianon

(Multiculturalism as Collective Memory: Dissociations around the Treaty of Trianon)

Victor RIZESCU

Abstract: *The article surveys a welter of evaluations advanced in the period with regard to both the antecedents of the Trianon treaty concluded in 1920 between Hungary and the victorious powers in the First World War and the consequences of the diplomatic arrangement. These are then placed in the framework of the general comparative studies devoted to the types of nationhood and to the conceptions of national belonging, as evolved since the interwar period. It is concluded that the historical episode considered sheds revealing light on the intricate multicultural predicament of the East European region, as well as on the need to foster the national public cultures enabling a better accommodation of multiculturalism by the means of an appropriately forged and trans-national collective memory.*

Keywords: *the Trianon Treaty, nationality policies, geopolitics, conceptions of nationhood, collective memory.*

Cântărind șansele de rezolvare pe cale amiabilă a disputelor teritoriale pe baze etno-naționale din Europa Răsăriteană cu trei ani înaintea Dictatului de la Viena, în ultimele pagini ale cărții sale purtând titlul – provocator, dacă nu chiar scandalos din perspectivă românească – *Ungaria și succesoarele ei. Tratatul de la Trianon și consecințele sale*, istoricul britanic C.A. Macartney își încheie seria de raționamente printr-o afirmație menită parcă să figureze la

loc de cinste într-o carte neagră a propagandei revizioniste îndreptată împotriva așezămintelor Păcii de la Paris din 1919-1920: „Cred că se poate spune în mod rezonabil despre Ungaria ceea ce [František] Palacký a spus despre Austria la 1848: anume, că, dacă n-ar fi existat, ar fi trebuit să fie inventată”¹. Aceasta vine la capătul unei argumentații despre caracterul dezirabil al „helvetizării” ca soluție de ordin general pentru administrarea multiculturalismului în forma sa

specifică din regiune, cu menționarea faptului că granițele istorice ale statului ungar – desființate formal cu șaptesprezece ani mai devreme, după ce fuseseră mai întâi resuscitate la 1867 prin reorganizarea monarhiei habsburgice în forma dualismului – prezintă o semnificație indiscutabilă după o serie de criterii convergente și, ca atare, ar trebui luate cumva în considerare ca parte a întreprinderii de reconfigurare geopolitică preconizată (nu foarte stăruitor și cu vizibil scepticism, altminteri).

Doi istorici britanici despre Pacea de la Paris: accente contradictorii și acorduri subiacente

Intervenția în cauză se dovedește a fi mai puțin ultragiantă decât am putea crede la prima vedere, odată ce o raportăm la ansamblul demersului urmat de expertul occidental, vreme de decenii, cu scopul de a evalua în mod echilibrat chestiunea și de a-i oferi o rezoluție convenabilă. Îl regăsim în 1942 – la scurtă vreme după nefericitul arbitraj teritorial în favoarea Ungariei operat de marile state fasciste –, cercetând „problemele bazinului danubian” pe fundalul recentelor victorii și cuceriri ale lui Hitler și apreciind – în consonanță cu alte lucrări din epocă provenite din același mediu² – că bilanțul neconcludent al politicii față de minorități practicate de guvernele micilor țări est-europene se cuvenea subliniat ca un factor favorizant al penetrației germane din zonă³.

Douăzeci de ani mai târziu – și în condițiile Războiului Rece –, același autor își reînnoia diagnosticul atunci când privea înapoi către vicisitudinile „Europei de Est independente” din perioada interbelică⁴ (tratând regiunea, împreună cu asociatul său, ca pe un „tărâm intermediar”, situat între colosul german și cel rusesc⁵). Deja în 1934, făcând anatomia concepțiilor referitoare la relația dintre „state naționale și minorități naționale” și a practicilor din domeniu dezvoltate în continuarea lor sub egida Ligii Națiunilor, el descria antecedentele și consecințele actului adoptat la Trianon în 1920, spunând că „i-a fost [...] rezervat Ungariei [de până la 1918] să ființeze ca scena celor dintâi conflicte cu adevărat violente asociate cu problema minorităților, după cum tot pe acest teritoriu s-au manifestat în secolul XX cele mai acute diferențe de aceeași natură”⁶. Pentru ca trei ani mai târziu, în cartea despre Trianon și urmările sale citată mai sus – și înainte de a formula concluzia menționată –, să dezvăluie cu tușe întunecate viciile politicii maghiare față de minorități din epoca 1867-1918⁷, trecând apoi la analiza măsurilor aplicate de statul român în Transilvania după 1918 și prezentându-le ca pe o inversiune în orizontul acelorași deficiențe generice a tribulațiilor maghiare anterioare⁸. Situația este rezumată cu ironică amărăciune după cum urmează: „În 1914, Transilvania era condusă de către maghiari și în folosul lor, fără români și cel mai adesea împotriva lor, cu sașii ocupând un fel de poziție intermediară. Astăzi, ea este condusă

de către români și în beneficiul lor, împotriva maghiarilor, cu germanii plasați încă la mijloc – mai bine din punct de vedere cultural, mai rău după criteriul socio-economic”⁹.

Dovada cea mai semnificativă a spiritului de obiectivitate ce prezidează asupra căutărilor lui Macartney este însă felul cum se raportează în cea din urmă carte la activitatea lui R.W. Seton-Watson, colegul și antecesorul său din branșa studiilor est-europene cu accent asupra chestiunii naționalităților, cofondator în 1915 al instituției *School of Slavonic and East European Studies* și, în 1922, al periodicului *The Slavonic Review* (devenit ulterior *The Slavonic and East European Review*) și reținut de posteritate ca participant activ la elaborarea viziunii occidentale despre succesiunea teritorială a monarhiei austro-ungare în perioada războiului din 1914-1918 și a tratatelor de pace¹⁰ (mai ales prin revista sa *The New Europe*, publicată din 1916 până în 1918). Celebrat deopotrivă de sud-slavi¹¹ și de români¹² ca un avocat al respectivelor cauze naționale și receptat îndeobște ca un gânditor ambivalent din unghiul problematicii istorice maghiare¹³ – cu vederi altminteri preluate și amplu diseminate în lucrări ulterioare animate de maxime ambiții comparative la scară globală¹⁴ –, personajul numit este recunoscut de Macartney, în 1937, ca supremă autoritate în privința încercării statului ungar din epoca dualismului de a absorbi o populație de șapte milioane de nemaghiari în vortexul culturii naționale având ca

nucleu cei șase milioane de reprezentanți ai grupului național dominant¹⁵.

Este citată în acest fel, desigur, cea mai influentă lucrare consacrată subiectului de Seton-Watson, publicată în 1908 și tratând despre „problemele rasiale în Ungaria”, unde sunt descrise contradicțiile flagrante dintre prevederile legii naționalităților adoptate în 1868 – sub egida politicienilor Ferenc Deák și József Eötvös – și realitățile politicii articulate cu consecvență de guvernele de la Budapesta – dirijate cu precădere de Partidul Liberal înființat în 1875 și dominat pe rând de figurile lui Kálmán Tisza și István Tisza¹⁶ –, cu încheierea că „în chestiuni ce țin de compartimentele educației, administrației și justiției, ca și de dreptul de asociere, de exercitarea dreptului de vot și de libertatea presei, naționalitățile nemaghiare sunt victimele unei represii fără egal în Europa civilizată”¹⁷. Tot astfel, se face referire la următoarea piesă importantă din dispozitivul aceleiași critici virulente, având ca obiect corupția difuză a procesului electoral din cadrul componentei răsăritene a împărăției cezaro-crăiești¹⁸ și dezvăluind tipare ale politicii de factură oligarhică ale căror supraviețuiri interbelice – din Ungaria trunchiată prin Tratatul de la Trianon – aveau să fie ulterior repertoriare de Macartney însuși într-o carte magistrală și celebră¹⁹, pentru a fi diagnosticate mai târziu cu mai mare precizie de alți autori, în limbajul sociologiei istorice comparative a modernizării²⁰.

Dar proba cea mai grăitoare a acordului esențial dintre cele două autorități britanice – ascunsă multor priviri de numeroase accente indiscutabil diferite – este dată de felul cum Macartney include printre referințele sale bibliografice broșura din 1934, unde Seton-Watson se oprește asupra dezbaterii internaționale în curs despre „revizuirea tratatelor” de pace, plasând în centrul investigației revendicările contemporane de redesenare a „granițelor ungare”. După ce subliniază faptul că monarhia dualistă s-a prăbușit nu ca urmare a subminării sale de către puterile occidentale victorioase în război, ci în virtutea mișcărilor politice amorțate chiar în interiorul granițelor sale²¹ – contractând, în conexiune cu aceasta, și „mitul experților incompetenți”²² vehiculat în literatura de propagandă a momentului²³ –, fostul editor de la *The New Europe* examinează perspectivele de pacificare din zonă, ajungând la concluzia că „țelul suprem – și anume reconcilierea dintre diversele rase ale regiunii dunărene – nu poate fi atins decât pe calea de a se reduce cât mai mult cu putință importanța frontierelor, fie ele politice sau economice, precum și prin perfecționarea mecanismelor menite să asigure drepturile minorităților”²⁴. E greu să nu recunoaștem aici un mod de gândire ce rezonază cu pledoaria circumspectă în favoarea helvetizării avansată după câțiva ani de confratele cu reputație de revizionist subtil.

Trebuie spus totuși că Macartney merge mai departe decât marele critic al politicii lui István Tisza în privința

evaluării retrospective în cheie apreciativă a legii naționalităților de la 1868, mai precis, până la a afirma – și fără a pune la îndoială neconcordanțele cristalizate în succesiunea ei între principii și realități – că „tratatul minorităților promovat de Liga Națiunilor s-a inspirat copios” din respectiva legiuire, „fără a reuși să o egaleze în generozitate”²⁵. El subscrie aici judecăților avansate cu puțin timp înainte în cartea sa despre „dizolvarea monarhiei habsburgice” de către Oscar Jászi, fostul ministru ungar al naționalităților din guvernul social-democrat condus de Mihály Károlyi, în perioada martie 1918 – ianuarie 1919 (publicată în exil în continuarea unei alte lucrări – aceasta beneficiind de o introducere a lui Seton-Watson –, unde sunt descrise dislocările suferite succesiv de societatea ungară pe parcursul tranziției de la regimul dualist la cel al amiralului Miklós Horthy, prin etapele intermediare ale revoluțiilor de stânga²⁶). Dezvăluind și el formele fără fond încetățenite pe fundamentul profesiei de credință liberale a lui Eötvös și Deák²⁷, transfugul socialist stăruie asupra compromisului luminat stabilit în textul legii între revendicările de federalizare ale minorităților și șovinismul reacționar al mai multor facțiuni politice maghiare, pe baza principiului de egalitate dintre indivizii membri ai tuturor naționalităților, dar cu respingerea corespunzătoare a concepției de reprezentare a grupurilor naționale ca structuri corporative, cu obiectivul de „loializare” a minorităților față de statul ungar fără prețul

maghiarizării lor și sub egida rezonanțelor „incluzionare” ale noțiunii de „națiune ungară”²⁸ (forțată în Evul Mediu ca o altă denumire a clasei politice nobiliare și resemantizată de liberalii de la începutul secolului al XIX-lea sub semnul viziunii de împământenire a regimului de egalitate civilă prin extinderea treptată a privilegiilor nobiliare în masa – profund multinațională – a populației neprivilegiate²⁹). Mai apropiat de proiectul multiculturalist al austro-marxiștilor Karl Renner și Otto Bauer³⁰ – înfățișat de el ca întemeiat pe ideea de reprezentare a popoarelor monarhiei ca „personalități colective” sau „universități naționale”³¹ –, Jászi compară defavorabil situația din Ungaria cu politica federalistă practică în jumătatea austriacă a imperiului³², pentru a ajunge, în ceea ce privește proiectele de viitor, la o rețetă similară celor recomandate de Seton-Watson și Macartney³³ (experimentată deja de el la 1918, într-o tentativă de a salva statul ungar prin restructurarea sa multinațională, și revendicată cu temei ca reper al pledoariei de cel din urmă dintre autorii citați³⁴).

Modele franceze și germane: limitele valențelor euristice în context est-european

Încercând să elucideze într-o manieră generalizatoare și clasificatoare meandrele strategiei ungare eșuate de construcție națională de până la 1918, Macartney spune în 1934 că „situația maghiarilor a fost [în această privință] mai apropiată de cea a francezilor

decât de cea a germanilor. Ei au luat ca punct de plecare statul, cu frontierele sale istorice [...], considerând însă imposibil să aperse drepturile statului fără să asigure supremația națiunii maghiare. Astfel încât, atunci când au purces la asimilarea minorităților, [...] s-au prevalat nu de drepturile naționalității, ci de cele ale statului”³⁵. Remarca se cuvine plasată într-un context marcat de diversificarea reflecției internaționale în legătură cu diferența paradigmatică dintre calea franceză și cea germană de forjare a națiunii și de elaborare a statului național, cunoscând multiple formulări în epocă³⁶ – și tot mai adesea în cadrul lumii culturale și academice de limbă engleză³⁷ –, în continuarea pronunțărilor fondatoare ale lui Ernest Renan și Friedrich Meinecke de la 1882³⁸, respectiv 1907³⁹. O lucrare colectivă britanică publicată în 1939, realizată de Royal Institute of International Affairs sub coordonarea istoricului cu orientare de stânga E.H. Carr – cunoscut și pentru intervențiile sale individuale în sfera studiilor despre naționalism⁴⁰ – și trimisă la tipar înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial zăbovește și ea asupra faimoasei opoziții dintre modelul – întruchipat de cazurile britanic și francez – al statului care forjează națiunea și cel – reprezentat de lumea germană – al națiunii care creează statul⁴¹.

Spațiul est-european nu este însă abordat aici în lumina vreunei încercări de utilizare consecventă a aceleiași dihotomii ca instrument euristic cu aplicabilitate universală.

După ce alocă Rusiei un capitol separat⁴², cartea – tratată ca o piatră de hotar în retrospectivile bibliografice ale domeniului⁴³ – descoperă dezvoltarea pe fâgașul statului național a popoarelor de mai mici dimensiuni din zona intermediară ca marcată într-o manieră definitorie de lupta pentru eliberare de sub stăpâniri imperiale străine și, ca atare, constituind o varietate aparte de experiență politică naționalistă⁴⁴. Tipologia binară a concepțiilor despre națiune avansată în final nu se întemeiază pe extrapolarea disocierilor franco-germane de după războiul din 1870, ea teoretizând în schimb diferența de natură dintre mișcările naționaliste animate de aspirația legitimă a autodeterminării colective și cele susținute de mobilurile strâns interconectate ale expansionismului șovin și omogenizării xenofobe⁴⁵ (într-o vreme când scepticismul exprimat de Lord Acton⁴⁶ față de teza caracterului benefic sau cel puțin benign al dezideratului de autodeterminare menționat – fundamentată teoretic de John Stuart Mill în anii unificării italiene⁴⁷ înainte de a fi preluată de președintele Wilson ca principiu de reconstrucție mondială după Marele Război – cunoștea o relativă relansare, chiar dacă timidă și minoritară⁴⁸). Nici celelalte lucrări de pionierat ale epocii, consacrate studiului comparativ al ideologiilor și mișcărilor naționale, nu se angajează într-o operațiune de extrapolare în sensul indicat mai sus⁴⁹. Abia cartea din 1944 a istoricului american de origine cehă Hans Kohn va face acest pas pe linia generalizării,

deosebind cu acuratețe naționalismul „vestic” – sau „civic”, de tradiție franceză – de cel „estic” – sau „etnic”, de sorginte germană⁵⁰ – și inaugurând o vastă eflorescență de demersuri clasificatoare și ierarhizatoare întreprinse în lumina dihotomiei reelaborate (cu ambiția să plaseze de o parte și de alta a liniei despărțitoare concepțiile „voluntariste” și, respectiv, „organice” despre națiune⁵¹, să certifice caracterul „liberal” al unora dintre ele prin contrast cu cel „neliberal” al celorlalte⁵² sau, pur și simplu, să identifice trăsăturile naționalismului „bun” prin comparație cu caracteristicile celui „rău”⁵³).

Au trecut aproape trei decenii de când relevanța distincției atât de uzate și prea adesea abuzate a fost reafirmată cu forță în perspectiva procesului de accelerare a integrării europene de după momentul 1989, nucleul franco-german al spectrului civic-etnic fiind atunci readus în prim-planul exercițiilor comparative de profil în baza ideii că deosebirea dintre concepția „asimilaționistă” și cea „diferențialistă” despre apartenența națională rămâne un reper indispensabil al eforturilor de continuă redefinire a corpurilor cetățenești, deopotrivă pe palierul ingineriei legislative și instituționale și pe cel al evaluării sale politologice⁵⁴. O seamă de intervenții ulterioare au subscris acestei pledoarii⁵⁵, trebuind să se confrunte însă cu multe altele înclinate să prezinte modelul civic drept un mit fără aproximări concludente în lumea reală⁵⁶ sau să argumenteze că solidarități de natură civică și etnică pot fi

găsite adesea coexistând în aceleași spații naționale⁵⁷, că spații dominate de unul din cele două tipuri de definire a afilierii la comunitate pot suferi transformări în sensul predominării modelului alternativ⁵⁸ sau că cele două principii de solidarizare sunt corelate în mod dinamic și inextricabil în toate contextele relevante⁵⁹. S-a mai desprins din această morfologie amănunțită a formelor de articulare a relației dintre indivizi, comunități naționale și structuri politice ideea că administrarea diferențelor culturale reclamă elaborarea unor sinteze – ele însele cu topografia schimbătoare în funcție de circumstanțele fiecărui loc – dintre tiparele circumscrise analitic prin referire la exemplul francez și cele catalogate prin raportare la experiența germană⁶⁰.

Ezitările lui Macartney în legătură cu caracterizarea politicii naționale a statului ungar în termenii comparației dintre paradigma franceză și cea germană au arătat, cu siguranță, foarte stânjenitor la vremea când tezele lui Kohn despre apartenența istorică a tuturor naționalismelor est-europene la cel de-al doilea model – puțin ajustat pentru a putea servi scopurile unei taxonomii mai cuprinzătoare⁶¹ – nu erau puse în mod serios la îndoială. Ele ne apar însă astăzi într-o nouă lumină, după ce au fost dezvăluite antecedentele etnic-diferențialiste vechi de câteva secole ale proceselor de construcție națională din spațiul occidental – împreună cu reorientarea lor ulterioară pe traiectoria civic-asimilaționistă⁶² – și după ce diverse episoade istorice răsăritene marcate de

predominarea concepției cu rezonanță franceză asupra națiunii au fost și ele tot astfel delimitate (conturându-se prin aceasta o categorie de discursuri ce cuprinde gândirea politică a republicanismului nobiliar polonez⁶³ și pe cea a liberalismului decembrist rusesc⁶⁴). Decupajul arheologic al viziunilor est-europene din trecut apte să fie omologate ca anticipări ale eforturilor depuse în ziua de azi cu obiectivul de a desluși formulele cele mai adecvate de întrupare instituțională a dezideratelor multiculturaliste⁶⁵ a avansat, altminteri, doar foarte puțin. Alături de austro-marxiști⁶⁶, gruparea de figuri istorice respectivă îl mai numără măcar pe republicanul radical grec Rhigas Velestinlis, cu proiectul său de organizare multiculturală pe baze filosofice iacobine a Balcanilor eliberați de otomani, în cadrul teritorial al Imperiului Bizantin resuscitat⁶⁷. Într-o atare situație, articolul de față reia și dezvoltă o mai veche pledoarie pentru o lectură a experienței istorice din partea de răsărit a Europei aptă să nutrească, pe calea memoriei colective, conștiința complexității multiculturale a regiunii, împreună cu cea a valabilității locale inevitabil limitate a modelului de integrare civică implementat vreme îndelungată în Occident⁶⁸. Meditațiile britanice și maghiare survolate în primele paragrafe și încolțite pe marginea precedentelor și a consecințelor Tratatului de la Trianon adaugă noi puncte de sprijin pentru consolidarea aceleiași reinterpretări istorice. După cum tot în această cheie trebuie recuperat un

splendid articol al lui Oscar Jászi din 1933, în care refuzul lui Lajos Kossuth din 1848 de a adopta o perspectivă asupra problemei naționale din teritoriul Ungariei istorice situată dincolo de orizontul tentativei de a suprapune un creuzet politic centralizator și asimilaționist de inspirație franceză peste mozaicul de identități naționale aflate pe cale de maturizare în spirit herderian⁶⁹ este indicat ca un factor al evoluției către deznodământul din 1920⁷⁰.

Jászi avea, desigur, o percepție mai subtilă a problematicii decât un istoric american de origine maghiară de mai târziu, autor al unei lucrări de referință din anii '70 despre Kossuth⁷¹ și susținător fără rezerve al ideii – afirmate în cadrul unei dezbateri – că eroul său „a încercat să extindă binefacerile legislației liberale și sociale asupra tuturor grupurilor etnice nemaghiare de sub Coroana Sfântului Ștefan, cu condiția ca ele să accepte conducerea binevoitoare a națiunii maghiare și în special pe cea a micii nobilimi reformiste”, și de aceea „nu a putut înțelege niciodată ingratitudinea popoarelor pe care intenționase în mod atât de autentic să le ajute”⁷². Întâmpinarea oferită cu acea ocazie de un istoric român – și constând în afirmația că „aspirațiile unui popor care se luptă să-și asigure existența ca

națiune și să-și obțină libertatea națională în conformitate cu principiile dominante ale epocii trebuie judecate ca la fel de legitime ca și cele ale națiunii maghiare înseși”⁷³ – nu poate fi citită, însă, decât din perspectiva aprecierilor lui Macartney din 1937, că politica românească în chestiunea minorităților de după 1918 a fost imaginea în oglindă a celei maghiare anterioare (deci prezentând, în mare, aceleași neajunsuri ca și cea din urmă). Mai apropiată de poziția adoptată în paginile de față se situează remarca unui alt autor de origine maghiară – acesta fiind britanic și mai recent – atunci când reexaminează legea naționalităților din 1868 și dezbaterile din jurul ei, pentru a conchide: „Liberalilor unguri li se poate reproșa că nu au fost capabili să inventeze principii pe care liberalii din Occident nu le profesau și – cel puțin în cazul celor din Franța și Anglia – nu le erau nici necesare”⁷⁴. Adică nu au acționat precum Rhigas Velestinlis, Otto Bauer și Oscar Jászi, capabili să înțeleagă – la fel ca și o mulțime de pionieri ai sociologiei înapoierii și a modernizării din periferia est-europeană, de pildă – că se confruntau cu dileme inedite, fără corespondent în experiența istorică occidentală. Aprecierea este justă, din păcate.

Note

¹ C.A. Macartney, *Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and Its Consequences*, Oxford University Press, Londra, 1937, pp. 496.

² Paul Einzig, *Bloodless Invasion. German Economic Penetration into the Danubian States and the Balkans*, Duckworth, Londra, 1938.

- ³ C.A. Macartney, *Problems of the Danube Basin*, Cambridge University Press, Londra, 1942, pp. 120-143.
- ⁴ C.A. Macartney, A.W. Palmer, *Independent Eastern Europe. A History*, Macmillan, Londra, 1966 [1962], pp. 97-146.
- ⁵ A.W. Palmer, *The Lands between: a History of East-Central Europe since the Congress of Vienna*, Macmillan, New York, 1970.
- ⁶ C.A. Macartney, *National States and National Minorities*, Oxford University Press, Londra, 1934, p. 113.
- ⁷ *Idem*, *Hungary and Her Successors*, pp. 20-26.
- ⁸ *Ibidem*, pp. 279-355.
- ⁹ *Ibidem*, p. 348.
- ¹⁰ Hugh Seton-Watson, Christopher Seton-Watson, *The Making of a New Europe. R.W. Seton-Watson and the Last Days of Austria-Hungary*, University of Washington Press, Seattle, 1981.
- ¹¹ Hugh Seton-Watson *et al.*(ed.), *R.W. Seton-Watson and the Yugoslavs. Correspondence 1906-1941*, British Academy and University of Zagreb/Institute of Croatian History, Londra, Zagreb, vol. 1-2, 1976.
- ¹² Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson(coord.), *R.W. Seton-Watson și români, 1906-1920*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, vol. 1-2, 1988.
- ¹³ László Péter, „R.W. Seton-Watson’s Changing Views on the National Question of the Habsburg Monarchy and the European Balance of Power”, în Miklós Lojkó (ed.), *Hungary’s Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective*, Brill, Leiden, 2012, pp. 438-465.
- ¹⁴ Hugh Seton-Watson, *Nations and States. An Inquiry into the Origins of Nationalism*, Methuen, Londra, 1977, pp.143-191; Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, ediția a II-a, Verso, Londra, 1991, pp. 81-111.
- ¹⁵ C.A. Macartney, *Hungary and Her Successors*, p. 23.
- ¹⁶ R.W. Seton-Watson, *Racial Problems in Hungary*, Archibald Constable & Co, LTD, Londra, 1908, pp. 161-204.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 204.
- ¹⁸ *Idem*, *Corruption and Reform in Hungary. A Study of Electoral Practice*, Constable & Co, LTD, Londra, 1911.
- ¹⁹ C.A. Macartney, *October Fifteenth (Hungary, 1929-1945)*, Edinburgh University Press, Edinburgh, vol. 1-2, 1957.
- ²⁰ Andrew C. Janos, „The Decline of Oligarchy: Bureaucratic and Mass Politics in the Age of Dualism”, în Andrew C. Janos, William B. Slottman(ed.), *Revolution in Perspective: Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*, The University of California Press, Berkeley, 1971, pp. 1-61; *idem*, *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, Princeton University Press, Princeton, 1982.
- ²¹ R.W. Seton-Watson, *Treaty Revision and the Hungarian Frontiers*, Eyre and Spottiswoode Publishers, LTD, Londra, 1934, pp. 18-21.
- ²² *Ibidem*, pp. 22-23.
- ²³ Albert Apponyi *et al.*, *Justice for Hungary: Review and Criticism of the Effects of the Treaty of Trianon*, Longmans, Londra, 1928.
- ²⁴ Seton-Watson, *Treaty Revision and the Hungarian Frontiers*, p. 69.
- ²⁵ Macartney, *Hungary and Her Successors*, p. 21.

- ²⁶ Oscar Jászi, *Revolution and Counter-revolution in Hungary*, trad. de E.W. Dickes, P.S. King & Son, LTD, Londra, 1924.
- ²⁷ *Idem*, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, The University of Chicago Press, Chicago, 1929, pp. 317-343.
- ²⁸ *Ibidem*, pp. 314-317.
- ²⁹ Iván Zoltán Dénes, „The Value Systems of Liberals and Conservatives in Hungary, 1830-1848”, *The Historical Journal*, vol. 36, nr. 4, 1993, pp. 825-850.
- ³⁰ Otto Bauer, *The Question of Nationalities and Social Democracy*, trad. de Joseph O'Donnell, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2000; A.G. Kogan, „The Social Democrats and the Conflict of Nationalities in the Habsburg Monarchy”, *Journal of Modern History*, vol. 21, nr. 3, pp. 204-217.
- ³¹ Oscar Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, pp. 178-179.
- ³² *Ibidem*, pp. 344-365.
- ³³ *Ibidem*, p. 457.
- ³⁴ C.A. Macartney, *Hungary and Her Successors*, pp. 22-23.
- ³⁵ *Idem*, *National States and National Minorities*, p. 118.
- ³⁶ Paul Lawrence, *Nationalism: History and Theory*, Routledge, Londra, 2014 [2005], pp. 59-106.
- ³⁷ Lewis B. Namier, „Nationality and Liberty” [1922], in *Vanished Supremacies. Essays on European History, 1812-1918*, Harper & Row, New York, 1963, pp. 31-53.
- ³⁸ Ernest Renan, „What is a Nation?” [1882], trad. de Martin Thom, in Homi Bhabha(ed.), *Nation and Narration*, Routledge, Londra, 1992, pp. 8-22.
- ³⁹ Friedrich Meinecke, *Cosmopolitanism and the National State*, trad. de Robert B. Kimber, Princeton University Press, Princeton, 1970.
- ⁴⁰ E.H. Carr, *Nationalism and after*, Macmillan, Londra, 1945.
- ⁴¹ *Nationalism. A Report by a Study Group of Members of the Royal Institute of International Affairs*, Oxford University Press, Londra, 1939, pp. 35-56.
- ⁴² *Ibidem*, pp. 57-80.
- ⁴³ Paul Lawrence, *Nationalism: History and Theory*, pp. 95-98.
- ⁴⁴ *** *Nationalism. A Report by a Study Group*, pp. 81-113.
- ⁴⁵ *Ibidem*, pp. 330-332.
- ⁴⁶ Lord Acton, „Nationality” [1862], in Gopal Balakrishnan(ed.), *Mapping the Nation*, Verso, Londra, 1996, pp. 17-38.
- ⁴⁷ John Stuart Mill, „Considerations on Representative Government” [1861], in *Utilitarianism, On Liberty, Considerations on Representative Government*, Geraint Williams (ed.), Dent, Londra, 1996, pp. 391-398.
- ⁴⁸ Alfred Zimmermann, *Nationality and Government: With Other Wartime Essays*, Robert M. McBride, Londra, 1918.
- ⁴⁹ Carlton J.H. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, Macmillan, New York, 1931.
- ⁵⁰ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism. A Study in Its Origins and Background*, Macmillan, New York, 1961 [1944].
- ⁵¹ Anthony D. Smith, *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Polity Press, Cambridge, 2000, pp. 24-31.
- ⁵² Ray Taras, *Liberal and Illiberal Nationalisms*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2002.
- ⁵³ Philip Spencer, Howard Wollman, *Nationalism: a Critical Introduction*, Sage Publications, Londra, 2002, pp. 94-120.

- ⁵⁴ Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992, pp. 2-3.
- ⁵⁵ Tim Reesens, Marc Hooghe, „Beyond the Civic-Ethnic Dichotomy: Investigating the Structure of Citizenship Concepts across Thirty-three Countries”, *Nations and Nationalism*, vol. 16, nr. 4, 2010, pp. 579-597; Gal Ariely, „Nationhood across Europe: the Civic-Ethnic Framework and the Distinction between Western and Eastern Europe”, *Perspectives on European Politics and Society*, vol. 14, nr. 1, 2013, pp. 123-143.
- ⁵⁶ Bernard Yack, „The Myth of the Civic Nation”, în Ronald Beiner(ed.), *Theorizing Nationalism*, The State University of New York Press, New York, 1999, pp. 103-118; Taras Kuzio, „The Myth of the Civic State: a Critical Survey of Hans Kohn’s Framework for Understanding Nationalism”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 21, nr. 1, 2002, pp. 20-39.
- ⁵⁷ Stephen Shulman, „Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism”, *Comparative Political Studies*, vol. 35, nr. 5, 2002, pp. 554-585; Fredrika Björklund, „The East European «Ethnic Nation»: Myth or Reality?”, *European Journal of Political Research* 45: 1, 2006, pp. 93-121; John Coakley, „National Identity and the «Kohn Dichotomy»”, *Nationalities Papers*, vol. 46, nr. 2, 2018, pp. 252-271.
- ⁵⁸ Marina Germane, „Civic or Ethnic Nationalism? Two Competing Concepts in Interwar Latvia”, *Nations and Nationalism*, vol.18, nr. 3, 2012, pp. 439-430; George Mavrommatis, „Greek Citizenship in Flux? Investigating Contemporary Tensions between Ethnic and Civic Elements of nationality”, *Nationalities Papers*, vol. 46, nr. 3, 2018, pp. 484-500.
- ⁵⁹ Brian C.J. Singer, „Cultural versus Contractual Nations: Rethinking Their Opposition”, *History and Theory*, vol. 35, nr. 3, 1996, pp. 309-337; Alex Toshkov, „On the Inadequacy of the Ethnic/Civic Antinomy: the Language Politics of Bulgarian Nationalism”, *Nationalities Papers*, vol. 37, nr. 3, 2009, pp. 277-298.
- ⁶⁰ Azar Gat, Alexander Yakobson, *Nations: the Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, pp. 328-379 (cap. 7: „State, National Identity, Ethnicity: Normative and Constitutional Aspects”).
- ⁶¹ John Plamenatz, „Two Types of Nationalism”, în Eugene Kamenka (ed.), *Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea*, Edward Arnold, Londra, 1976, pp. 22-36.
- ⁶² Anthony Marx, *Faith in Nation: Exclusionary Origins of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
- ⁶³ Andrej Walicki, *The Enlightenment and the Birth of Modern Nationhood. Polish Political Thought from Noble Republicanism to Tadeusz Kosciuszko*, The University of Notre Dame Press, Notre Dame, Ind., 1989.
- ⁶⁴ Susanna Rabow-Edling, „The Decembrists and the Conception of a Civic Nation”, *Nationalities Papers*, vol. 35, nr. 2, 2007, pp. 369-391.
- ⁶⁵ Siobhán Harty, Michael Murphy, *In Defence of Multinational Citizenship*, University of Wales Press, Cardiff, 2005.
- ⁶⁶ Alfred Pfabigan, „The Political Feasibility of Austro-Marxist Pro-

- posals for the Solution of the Nationality Problem of the Danubian Monarchy”, în Uri Ra’anan *et al.*(ed.), *State and Nation in Multi-ethnic Societies. The Breakup of Multinational States*, Manchester University Press, Manchester, 1991, pp. 53-63.
- ⁶⁷ Paschalis M. Kitromilides, „An Enlightenment Perspective on Balkan Cultural Pluralism: the Republican Vision of Rhigas Velestinlis”, *History of Political Thought*, vol. 24, nr. 3, 2003, pp. 465-479.
- ⁶⁸ Victor Rizescu, „Some Distinctions within a Classical Distinction: Revising the Civic-Ethnic Dichotomy against the East European Background”, în *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, Editura Universității din București, București, 2013, pp. 49-78.
- ⁶⁹ F.M. Barnard, *Self-direction and Political Legitimacy: Rousseau and Herder*, Claredon Press, Oxford, 1988.
- ⁷⁰ Oscar Jászi, „Kossuth and the Treaty of Trianon”, *Foreign Affairs*, vol. 12, nr. 1, 1933, pp. 86-97.
- ⁷¹ István Deák, *The Lawful Revolution: Louis Kossuth and the Hungarians*, Columbia University Press, New York, 1979.
- ⁷² *Idem*, „Lajos Kossuth’s Nationalism and Internationalism”, *Austrian History Yearbook*, 12-13, 1976-1977, p. 49.
- ⁷³ Cornelia Bodea, „Comments”, *Austrian History Yearbook*, 12-13, 1976-1977, p. 55.
- ⁷⁴ László Péter, „Law XLIV of 1868 «on the Equality of Nationality Rights» and the Language of Local Administration”, în Miklós Lojtkó(ed.), *Hungary’s Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective*, Brill, Leiden, 2012, p. 354.

Bibliografie

- Lord ACTON, „Nationality” [1862], în Gopal Balakrishnan(ed.), *Mapping the Nation*, Verso, Londra, 1996, pp. 17-38.
- ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, ediția a II-a, Verso, Londra, 1991.
- ANDERSON, Eugene N., *Nationalism. A Report by a Study Group of Members of the Royal Institute of International Affairs*, Oxford University Press, Londra, 1939.
- APPONYI, Albert *et al.*, *Justice for Hungary: Review and Criticism of the Effects of the Treaty of Trianon*, Longmans, Londra, 1928.
- ARIELY, Gal, „Nationhood across Europe: the Civic-Ethnic Framework and the Distinction between Western and Eastern Europe”, *Perspectives on European Politics and Society*, vol. 14, nr. 1, 2013, pp. 123-143.
- BARNARD, F.M., *Self-direction and Political Legitimacy: Rousseau and Herder*, Claredon Press, Oxford, 1988.
- BAUER, Otto, *The Question of Nationalities and Social Democracy*, trad. de Joseph O’Donnell, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2000.
- BJÖRKLUND, Fredrika, „The East European «Ethnic Nation»: Myth or Reality?”, *European Journal of Political Research*, 45: 1, 2006, pp. 93-121.

- BODEA, Cornelia, „Comments”, *Austrian History Yearbook*, nos. 12-13, 1976-1977, pp. 55-56.
- BODEA, Cornelia; Seton-Watson, Hugh (coord.), *R.W. Seton-Watson și românii. 1906-1920*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, vol. 1-2, 1988.
- BRUBAKER, Rogers, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992.
- CARR, E.H., *Nationalism and after*, Macmillan, Londra, 1945.
- DEÁK, István, „Lajos Kossuth's Nationalism and Internationalism”, *Austrian History Yearbook*, nos. 12-13, 1976-1977, pp. 48-51.
- DEÁK, István, *The Lawful Revolution: Louis Kossuth and the Hungarians*, Columbia University Press, New York, 1979.
- DÉNES, Iván Zoltán, „The Value Systems of Liberals and Conservatives in Hungary, 1830-1848”, *The Historical Journal*, vol. 36, nr. 4, 1993, pp. 825-850.
- EINZIG, Paul, *Bloodless Invasion. German Economic Penetration into the Danubian States and the Balkans*, Duckworth, Londra, 1938.
- GAT, Azar; Yakobson, Alexander, *Nations: the Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- GERMANE, Marina, „Civic or Ethnic Nationalism? Two Competing Concepts in Interwar Latvia”, *Nations and Nationalism*, vol. 18, nr. 3, 2012, pp. 439-430.
- HARTY, Siobhán; Murphy, Michael, *In Defence of Multinational Citizenship*, University of Wales Press, Cardiff, 2005.
- HAYES, Carlton J.H., *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, Macmillan, New York, 1931.
- JANOS, Andrew C., *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, Princeton University Press, Princeton, 1982.
- JANOS, Andrew C.; Slottman, William B. (ed.), *Revolution in Perspective: Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*, The University of California Press, Berkeley, 1971.
- KITROMILIDES, Paschalis M., „An Enlightenment Perspective on Balkan Cultural Pluralism: the Republican Vision of Rhigas Velestinlis”, *History of Political Thought*, vol. 24, nr. 3, 2003, pp. 465-479.
- JÁSZI, Oscar, „Kossuth and the Treaty of Trianon”, *Foreign Affairs*, vol. 12, nr. 1, 1933, pp. 86-97.
- JÁSZI, Oscar, *Revolution and Counter-revolution in Hungary*, trad. de E.W. Dickes, P.S. King & Son, LTD, Londra, 1924.
- JÁSZI, Oscar, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, The University of Chicago Press, Chicago, 1929.
- KOHN, Hans, *The Idea of Nationalism. A Study in Its Origins and Background*, Macmillan, New York, 1961 [1944].
- KOGAN, A.G., „The Social Democrats and the Conflict of Nationalities in the Habsburg Monarchy”, *Journal of Modern History*, vol. 21, nr. 3, pp. 204-217.
- KUZIO, Taras, „The Myth of the Civic State: a Critical Survey of Hans Kohn's Framework for Understanding Nationalism”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 21, nr. 1, 2002, pp. 20-39.
- LAWRENCE, Paul, *Nationalism: History and Theory*, Routledge, Londra, 2014 [2005].
- MACARTNEY, C.A., *Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and*

- Its Consequences*, Oxford University Press, Londra, 1937.
- MACARTNEY, C.A., *National States and National Minorities*, Oxford University Press, Londra, 1934.
- MACARTNEY, C.A., *October Fifteenth (Hungary, 1929-1945)*, Edinburgh University Press, Edinburgh, vols. 1-2, 1957.
- MACARTNEY, C.A., *Problems of the Danube Basin*, Cambridge University Press, Londra, 1942.
- MACARTNEY, C.A.; PALMER, A.W., *Independent Eastern Europe. A History*, Macmillan, Londra, 1966 [1962].
- MARX, Anthony, *Faith in Nation: Exclusionary Origins of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
- MAVROMMATIS, George, „Greek Citizenship in Flux? Investigating Contemporary Tensions between Ethnic and Civic Elements of Nationality”, *Nationalities Papers*, vol. 46, nr. 3, 2018, pp. 484-500.
- MEINECKE, Friedrich, *Cosmopolitanism and the National State*, trad. de Robert B. Kimber, Princeton University Press, Princeton, 1970.
- MILL, John Stuart, *Utilitarianism, On Liberty, Considerations on Representative Government*, Geraint Williams (ed.), Dent, Londra, 1996.
- NAMIER, Lewis B., „Nationality and Liberty” [1922], *Vanished Supremacies. Essays on European History, 1812-1918*, Harper & Row, New York, 1963, pp. 31-53.
- PALMER, A.W., *The Lands between: a History of East-Central Europe since the Congress of Vienna*, Macmillan, New York, 1970.
- PÉTER, László, *Hungary's Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective*, Miklós Lojók (ed.), Brill, Leiden, 2012.
- PFABIGAN, Alfred, „The Political Feasibility of Austro-Marxist Proposals for the Solution of the Nationality Problem of the Danubian Monarchy”, in Uri Ra'anán *et al.*(ed.), *State and Nation in Multi-ethnic Societies. The Breakup of Multinational States*, Manchester University Press, Manchester, 1991, pp. 53-63.
- PLAMENATZ, John, „Two Types of Nationalism”, în Eugene Kamenka(ed.), *Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea*, Edward Arnold, Londra, 1976, pp. 22-36.
- RABOW-EDLING, Susanna, „The Decembrists and the Conception of a Civic Nation”, *Nationalities Papers*, vol. 35, nr. 2, 2007, pp. 369-391.
- REESKENS, Tim; HOOGHE, Marc, „Beyond the Civic-Ethnic Dichotomy: Investigating the Structure of Citizenship Concepts across Thirty-three Countries”, *Nations and Nationalism*, vol. 16, nr. 4, 2010, pp. 579-597.
- RENAN, Ernest, „What is a Nation?” [1882], trad. de Martin Thom, în Homi Bhabha(ed.), *Nation and Narration*, Routledge, Londra, 1992, pp. 8-22.
- RIZESCU, Victor, „Some Distinctions within a Classical Distinction: Revising the Civic-Ethnic Dichotomy against the East European Background”, *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, Editura Universității din București, București, 2013, pp. 49-78.
- SETON-WATSON, Hugh, *Nations and States. An Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, Methuen, Londra, 1977.
- SETON-WATSON, Hugh *et al.*(ed.), *R.W. Seton-Watson and the Yugoslavs. Correspondence 1906-1941*, British Academy and University of

- Zagreb/Institute of Croatian History, Londra, Zagreb, vol. 1-2, 1976.
- SETON-WATSON, Hugh; Seton-Watson, Christopher, *The Making of a New Europe. R.W. Seton-Watson and the Last Days of Austria-Hungary*, University of Washington Press, Seattle, 1981.
- SETON-WATSON, R.W., *Corruption and Reform in Hungary. A Study of Electoral Practice*, Constable & Co, LTD, Londra, 1911.
- SETON-WATSON, R.W., *Racial Problems in Hungary*, Archibald Constable & Co, LTD, Londra, 1908.
- SETON-WATSON, R.W., *Treaty Revision and the Hungarian Frontiers*, Eyre and Spottiswoode Publishers, LTD, Londra, 1934.
- SHULMAN, Stephen, „Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism”, *Comparative Political Studies*, vol. 35, nr. 5, 2002, pp. 554-585.
- SINGER, Brian C.J., „Cultural versus Contractual Nations: Rethinking Their Opposition”, *History and Theory*, vol. 35, nr. 3, 1996, pp. 309-337.
- SMITH, Anthony D., *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Polity Press, Cambridge, 2000.
- SPENCER, Philip; WOLLMAN, Howard, *Nationalism: a Critical Introduction*, Sage Publications, Londra, 2002.
- TARAS, Ray, *Liberal and Illiberal Nationalisms*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2002.
- TOSHKOV, Alex, „On the Inadequacy of the Ethnic/Civic Antinomy: the Language Politics of Bulgarian Nationalism”, *Nationalities Papers*, vol. 37, nr. 3, 2009, pp. 277-298.
- WALICKI, Andrej, *The Enlightenment and the Birth of Modern Nationhood. Polish Political Thought from Noble Republicanism to Tadeusz Kosciuszko*, The University of Notre Dame Press, Notre Dame, Ind., Indiana, 1989.
- YACK, Bernard, „The Myth of the Civic Nation”, în Ronald Beiner(ed.), *Theorizing Nationalism*, The State University of New York Press, New York, 1999, pp. 103-118.
- ZIMMERN, Alfred, *Nationality and Government: With Other Wartime Essays*, Robert M. McBride, Londra, 1918.

